

СУШИЙ

Олена

Володимирівна,
кандидат філософ-
ських наук, докторант
кафедри державної
політики та управління
політичними процесами
НАДУ при Президентові
України,
м. Київ.

Анотація: у статті
порушується актуальна
для сьогодення про-
блема .

Ключові слова: ін-
ституційна теорія,
державна політика,
державне управління.

УДК 321.01/316.7

Олена СУШИЙ

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

*Якщо нам потрібно підвищити
інституційну ефективність у будь-якій країні,
нам доведеться зрозуміти її культуру,
історію, традиції та інституції.*

Дуглас Норт

Постановка проблеми. Значний пласт проблемних питань державного управління пов'язаний з інституціоналізацією політико-владних відносин, їх змінами за умов трансформаційних перетворень та впливом на державну політику. Що складає зміст державно-політичних інституцій? Якою є їхня природа? Яке місце посідає індивід у процесі інституційних змін? Якими можуть бути для політичної системи наслідки нехтування сталими інституційними формами та штучної деформації окремих політичних інституцій? За умов реформаційних перетворень у державі та суспільстві ці питання набувають особливої актуальності та визначають напрямки досліджень фахівців різних галузей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних розвідок вітчизняних та зарубіжних дослідників інституційної парадигми умовно виокремимо наступні блоки наукових розробок:

– теоретико-методологічні – аналіз витоків та генези інституційного підходу, інституційного розвитку та змін, формальних та неформальних практик (Т.Алексєєва, Л.Лясота, С.Патрушев, Є.Пономарьова, О.Рибій, Ю.Ущатовський);

– міждисциплінарні – розгляд процесів суспільних трансформацій та соціальної інтеграції, впливу інституційних змін на регулювальні функції держави, її економічний розвиток (В.Зінченко, В.Павлов, В.Борейко, А.Чухно);

– галузеві – дослідження інституційного підходу в соціології, політології, державному управлінні, економічній теорії тощо;

– термінологічні – конкретизація змісту та синонімії понять, якими оперує інституційний підхід (О.Іншаков, О.Зазнаєв, М.Кармазіна, О.Шурбована);

– метатеоретичні – розробки теоретичних концепцій, зокрема структурно-діяльнісна концепція соцієтальних трансформацій (Т.Заславська), теорія інституційних матриць (С.Кірдіна), інтегрально-інституційної парадигми цивілізаційного розвитку (О.Бессонова), теорія соціологічних алгоритмів (А.Давидов) тощо.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Різнобічність сучасних інституційних досліджень все ж залишає без відповіді низку важливих для сучасної державної політики України питань – відповідальності за впровадження у життя реальних планів, поєднання при плануванні творця та виконавця, забезпечення участі суспільства у реалізації планів (на відміну від примусового нав'язування). За умов активних реформаційних вимог, які постали перед нашою державою, ускладнення реформаційних процесів, а також тих патологічних форм, яких вони набувають у структурі соціальної системи, зазначені питання увіходять до низки надзвичайно гострих. Це пояснює й безпосередній науковий інтерес авторки до осмислення сутнісного вмісту інституційної парадигми.

Мета цієї статті – в рамках стислого ретроспективного огляду генези інституційної парадигми систематизувати ключові теоретичні узагальнення в їх зв'язку з державною політикою. Для досягнення цієї мети необхідно розв'язати такі завдання:

- дослідити віхи становлення та розвитку інституційної парадигми;
- визначити провідні напрямки та методологічні підходи інституційного аналізу;
- сформулювати засадові положення інституційного підходу щодо аналізу державної політики.

Виклад основного матеріалу. Інституційний підхід є одним із головних та давніх методологічних підходів до пізнання політичної реальності. Саму історію політичних вчень можна умовно означити як протоетап генези інституційної парадигми, адже будь-яке соціально-політичне явище або процес так чи так пов'язані з політичними інституціями.

З давніх часів мислителі, визнані класики політичної думки, розмірковуючи про сутність політики, влади, держави, фактично зверталися до питань про сутність та особливості функціонування політичних інституцій: античні мислителі шукали відповіді на питання, які політичні інституції здатні забезпечити створення кращого типу суспільства та держави; проблеми ієрархічного відображення (в інституційній організації) земним сущим небесного належного, протистояння між інституціями церковної та світської влади були переважними за доби середньовіччя; тема політичної свободи та громадянської рівності, їх забезпечення справедливими законами та відповідною інституційною організацією державності, загальна критика застарілих догм, традицій, авторитетів – ключові ідеї Відродження, Просвітництва; лібералізація та демократизація Старого та Нового світів – загальна тенденція доби Модерну. Осмислення історичного матеріалу та процесів кожної історичної віхи в політико-правовій думці йшло від фактично сформованих та суспільно вкорінених політичних форм, які являли собою логічне продовження та закріплення соціальних практик та норм і містили стабілізуюче начало. Нормативна насиченість аналізу політичних інституцій мислителями минулого відтворює відкритість у сприйнятті загальнолюдських соціокультурних цінностей та занепокоєність проблемами їх інституціалізації у політико-правовій та управлінській практиці.

З кінця XIX сторіччя становлення інституціалізму йшло паралельно у соціології, праві, економічній теорії, політичній науці. Побутує думка, що політична наука відокремилася від філософії, політичної економії та соціології й перетворилася на самостійну дисципліну саме завдяки цій методологічній традиції. Від часів академічного оформлення політичної науки на межі XIX – початку XX сторіччя вивчення утворення та функціонування політичних інституцій склало її серцевину [1, с.76 – 97; 25, с.754 – 756].

У середині XX сторіччя під хвилюю так званої “поведінкової революції”, яка перетворила індивіда на головного політичного актора, відбулося певне зменшення інституційних досліджень, які з новою інтенсивністю поновилися в останню чверть XX сторіччя й дотепер залишаються серед затребуваних у науковій теорії та практиці.

Еволюцію інституційної парадигми вважаємо доречним простежити згідно з хронологією, репрезентованою розглядом становлення та розвитку конституційних досліджень, аналізом державного та муніципального врядування, а також нового інституціалізму.

Класичний інституціалізм набув значного поширення в англо-американській науці. У зв'язку з цим під інституціалізмом найчастіше розуміють саме «американський інституціалізм» (Т.Веблен, В.Мітчелл, Дж.Коммонс, Дж.Хертзлер, В.Гамільтон, Дж.Кларк, Ф.Чепіг, Л.Баллард, Г.Барнз, К.Паунзіно та ін.).

Для ранніх політичних досліджень характерною є тенденція зведення всіх суб'єктів політики до похідних від державних інституцій, коли державну політику та систему державного управління осмислювали фактично у формально-правових інституційних термінах. Не останню роль відіграло те, що політичну науку цього пе-

ріоду ще сприймали як продовження державознавства – вивчення держави, її органів та інституцій, через які вона здійснює свої функції [20, с.147]. Політичну організацію суспільства сприймали як комплекс функціуючих формально-правових організацій та норм, політику – як активну діяльність політичних інституцій, а політичну інституцію – як нормативно-правову підставу політичних явищ та процесів.

Центральними для представників класичного інституціоналізму стають питання утворення та функціонування політичних інституцій, визначення формально-правових аспектів державного управління, аналіз «конституційної архітектури» – походження та дій національних конституцій та окремих політичних інституцій, а також націленість на виявлення інституційних чинників, які впливають на політичну поведінку [24, с.153; 9, с.375 – 376]. Вивчення формальних, структурних аспектів інституцій надало дослідженням описового характеру та визначило головні їх напрямки – історичний, економічний, соціокультурний. Загальними підходами до аналізу досліджуваних явищ стали дескриптивно-індуктивний, формально-легальний та історико-компаративний [22, с.18].

У своїх працях, ототожнюючи інституції з організаційними формами індивідуальної (стереотипи поведінки) та колективної (різноманітні організації) діяльності людей, інституціоналісти фактично абсолютизували роль формальних інституцій та нівелювали значення неформальних детермінант політичної поведінки, що набагато звузило предмет їх аналізу. З одного боку, політичну поведінку індивіда найчастіше розуміли як майже повністю зумовлену інституційними рамками, тими соціальними структурами, в які вписаний індивід та які детермінують конкретні методи досягнення його індивідуальних цілей. З іншого боку, вплив звичок, традицій визнавали не меншим, ніж вплив формальних законів. Як наслідок, по-перше, індивід був фактично позбавлений свободи у прийнятті рішень та звершенні дій, по-друге, не приділяли достатньо уваги дослідженню неформальних інституцій та організацій, які у політиці подеколи можуть ставати більш впливовими, ніж офіційні формальні органи влади. Формальний підхід до вивчення політичних інституцій поза врахуванням неформальних аспектів їх функціонування та ролі цих аспектів у прийнятті рішень загалом звів політико-правову теорію у першій половині ХХ сторіччя до жорсткого, розпорядчого характеру.

Аналіз державного управління. На тлі консервативних досліджень класичного інституціоналізму більшої актуальності (з практичної точки зору) набувають проблеми управління. Про необхідність переорієнтувати політичну науку на вивчення державного управління наголосив у статті «Наука державного управління» (1886 рік) молодий американський вчений, у майбутньому президент США В.Вільсон [12, с.24]. Засадові положення про державне управління як наукову галузь та її цілі сформулював Л.Д.Уайт у праці «Вступ до науки про державне управління» (1926 рік). Зокрема він визначив: 1) державне управління як єдиний процес можна вивчати на різних рівнях (федеральному, штатному, місцевому); 2) об'єкт дослідження – система управління, а не законодавство; 3) державне управління – це мистецтво, але воно має перетворитися на науку; 4) державне управління – головне проблемне завдання сучасних форм правління [12, с.64]. Піонерами науки про державне управління заведено вважати Ф.Гуднау (школа виконавчого управління), В.Тейлора (науковий менеджмент), В.Уіллоубі (законодавчо-управлінська школа), П.Фоллета (наукова школа людських відносин).

Центральними для державного управління як науки та професійної діяльності у першій половині ХХ сторіччя стають питання внутрішньої організації (Л.Гулік, Л.Уайт, Л.Ервік) та реорганізації (Г.Сейдман, Ф.Мохер, П.Шантон, Л.Браунлоу, Л.Меріам), взаємозв'язку формальних та неформальних організацій (Ч.Барнард), психологічного аналізу мотивації (А.Маслоу) та організаційної поведінки (Ф.Херцберг, Д.МакГрегори, К.Арджис), організаційної ефективності та продуктивності (В.О.Кі-мол.), принципів та методів управління, а також питання системи контролю, під-

звітності та відповідальності (К.Фрідріх, Г.Файнер, Е.Херрінг) тощо. Поступово вивчення бюрократичних форм організації (разом з аналізом формальної організації та інституційних умов) пересувається у бік дослідження поведінкових аспектів та соціально-психологічних взаємовідносин індивідів у процесі управління.

Після Другої світової війни стала очевидною життєнездатність політико-управлінської дихотомії – розмежування політики та управління, яка була засадовою для попереднього етапу досліджень державного та муніципального управління. Нemoжливiсть застосування цього принципу у практичному досвіді спонукала до активних виступів за відмову від нього (Л.Лілієнталь, П.Епплбі, Д.Вальдо). На ґрунті нового підходу до прийняття рішень та державного управління уточнюються підвалини цієї теорії. Г.Саймон у праці «Адміністративна поведінка» (1947 рік) вказує, що 1) аналіз управлінських феноменів передбачає застосування виключно наукових методів та понять теорії; 2) розробка політики має спиратися на перспективи логічного позитивізму – емпіричні дані та так зване управлінське експериментування; 3) процес прийняття рішень, у вимірі ефективності та раціональності, є суттю державного управління [12, С. 178–183]. На думку Р.Даля, визнання державного управління політикою вимагає від молодшої науки про державне управління чесного формулювання цілей, а також 1) визнання складності людської поведінки; 2) звертання до проблем нормативних цінностей в управлінських ситуаціях; 3) вираховування зв'язків між державним управлінням та його соціальним оточенням. Останнє передбачає застосування компаративного аналізу [12, С.94].

У 1970-ті роки державне управління поступово відокремлюється від політології та ділового адміністрування та стає самостійною науковою галуззю.

Нова інституційна теорія. Неоінституціоналізм повертається в середині 1980-х років після періоду панування у соціально-політичних дослідженнях біхевіористського підходу та теорії груп. Його провісники та послідовники прагнуть показати справжні рушійні сили політики та дати їм пояснення. Вперше термін «нова інституційна концепція» застосовано О.Уільямсоном у праці «Ринки та ієрархії» (1975 рік), його поширення пов'язують із працею Дж.Марча та Й.Ольсена «Новий інституціоналізм: організаційні чинники політичного життя» (1984 рік) [30]. Класичною стала праця Д.Норта «Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки» (1990 рік) [17]. Становлення методології нової інституційної теорії відбувалося на підставі синтезу головних підходів неокласичної економіки та традиційного інституціоналізму. Проте різноманітні інтерпретації (залежно від галузевої приналежності дослідників) ускладнили процес створення дійсно комплексного нового інституційного підходу. Серед найбільш вдалих прикладів указують на праці сучасних неоінституціоналістів – П.Дімаджіо, В.Паулла, П.Холла, Р.Тейлора.

Погляди неоінституціоналістів відрізняються більш широким тлумаченням поняття «інституція», виявленням «незалежних змінних», які визначають політику та адміністративну поведінку; значну увагу вони приділяють дослідженню неформальної структури політичних інституцій, результатам їхньої діяльності. З погляду компаративістики урізноманітнення підходів сприяє поглибленому дослідженню інституцій, більш широкому аналізу інституційної динаміки, проблем ефективності та цінностей політичної організації суспільства, вивченню залежностей впливу інституцій на індивідів, їхньої поведінки, а також впливу наслідків діяльності індивідів на формування інституцій тощо.

Новий інституціоналізм підкреслює більш самостійну роль політичних інституцій у політичних процесах та вирізняється ширшим колом залучених методологічних підходів та теорій. Так, наприклад:

– нормативний інституціоналізм (Дж.Марч, Дж.Ольсен, Дж.Отт) поєднує аналіз організаційних чинників політичного життя з визначенням норм та цінностей, які впливають на функціонування інституцій, прийняття рішень та поведінку акторів в організаціях;

– інституційний аналіз на ґрунті теорії раціонального вибору (Д.Норт, Дж.Б'юкен, Дж.Коммонс, К.Шепсл, Б.Вейнгагст, Е.Остром) орієнтований на застосування методів економічного аналізу до вивчення політики й наголошує на переважанні утилітарного розрахунку у поведінці та прийнятих рішеннях раціональних індивідуалістів. Головний елемент аналізу (правило) породжує низку суперечностей щодо формальних та неформальних обставин. З одного боку, правила обмежують можливості максимізації індивідуальної поведінки та дають змогу приймати стабільні передбачені рішення. З іншого боку, формальні інституційні правила можна не виконувати або виконувати їх частково;

– представники історичного інституціоналізму (П.Холл, Д.Ашфорд), уявляючи державу як сукупність організацій та інституцій, шукають першопричини того чи того інституційного вибору (структурного та нормативного), який справляє глибокий вплив на подальше обрання політичного курсу, політичні рішення, політичний процес та політичну систему загалом;

– соціальний інституціоналізм (Ф.Шміттер, Д.Марш, Р.Родс) вивчає взаємовідносини між державою та суспільством, а також інституції державного сектора, описуючи поведінку «груп інтересів» у сучасних суспільствах та їхні відносини з урядом;

– структурний інституціоналізм (К.Уївер, Б.Рокман, А.Лейпхарт, Е.Іммергіт) зорієнтований на традиційний інституціоналізм з оновленою та вдосконаленою науковою методологією. Інституції він розуміє як сукупність взаємопов'язаних вузлових «перехресть», на яких актор у процесі прийняття рішення може блокувати дію.

Підбиваючи деякі підсумки, можна зробити загальний висновок про те, що, незважаючи на припущення інституціоналістів, нібито різні об'єднання громадян є по суті інтегративними, отже, вони забезпечують об'єднання суспільства у державу, інституціоналізм ніколи не мав жорстких рамок і був досить неоднорідним напрямком. Також має місце термінологічна неоднозначність щодо розуміння поняття «інституція», зміст якого у концепціях інституціоналістів має досить широке та розмите тлумачення. Певним чином це зумовлене етимологією поняття.

Багатозначність визначення поняття «інституція» як формальних та неформальних правил, моральних норм, комплексу законів, регулятора поведінки, структур, процедур та діючих практик тощо відображає його змістовну багатоманітність. Точніше, вважаємо, на це вказує узагальнююче (системне) визначення поняття «соціальна інституція», надане А.Давидовим. Соціальну інституцію він характеризує як ієрархічну гетерогенну, розподільчу соціальну підсистему, створену людьми для задоволення загальної потреби за допомоги соціальних алгоритмів [4, с.72 – 73]. Соціальні алгоритми є сукупністю приписів (послідовністю точно визначених дій), спрямованих на досягнення результату (розв'язання поставленого соціального завдання) [5, с.85]. Додамо, що соціальні алгоритми можуть мати різні полярності.

Інституційна методологія розгортає логіку становлення та зміст політичних та соціальних інституцій та інституційному, організаційному та індивідуальному рівнях (інституційне середовище – інституційна структура – інституційна практика). Таким чином, інституційний підхід у дослідженні державної політики та політико-адміністративного управління дає змогу у комплексі:

– простежити закономірності генези інституційного середовища (інституції як «політичні встановлення»), тобто сукупності «правил гри» (правил, норм, санкцій), формальних правил та неформальних норм, відкритих та прихованих встановлень, які загалом упорядковують та роблять передбачуваною людську взаємодію;

– визначити підґрунтя інституційної згоди, тобто взаємозв'язок конституюваних політично організаційних форм (державна, політичні партії, громадські об'єднання тощо) та соціального середовища, а також домовленостей щодо обов'язкового дотримання додаткових «внутрішніх» обмежень, які доповнюють діючі «правила гри»;

– розглянути особливості інституційних практик, тобто реалізацію інституційних згод у конкретному інституційному середовищі як поведінку акторів у рамках різних організацій [20, с.152 – 153].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загальні висновки викладено у таких пунктах:

- аналіз державно-політичних інституцій містить значний пояснювальний потенціал для розуміння варіативності розвитку різних соціальних систем як в історичній ретроспективі, так і в конкретний період суспільно-історичного розвитку;
- інституції забезпечують упорядкованість та передбачуваність соціальних відносин і перетворюють егоїстичних індивідів на свідомих акторів, здатних на підставі існуючих норм прийняти рішення, тобто визначити доцільність власних дій та відповідну міру відповідальності за їх здійснення;
- інституційна методологія дає змогу комплексно розглянути становлення та зміст політичних і соціальних інституцій на інституційному, організаційному та індивідуальному рівнях, що відображено в алгоритмі «інституційне середовище → інституційна структура → інституційна практика»;
- інституційна методологія потребує свого доповнення підходом, який допоможе розкрити неповторне та особливе в існуванні соціальних інституцій. Вважаємо, що таким підходом має бути соціокультурний аналіз, доповнений архетипними та психосоціальними розвідками.

Література:

1. Алексеева Т.А. Современные политические теории: Курс лекций. / Т.А.Алексеева. – М.: Московский государственный институт международных отношений; РОССПЭН, 2007. – 464 с.
2. Бессонова О.Э. Общая теория институциональных трансформаций: парадигмальное переосмысление цивилизационного развития России / О.Э.Бессонова // Социологические исследования. – 2008. – № 1. – С. 13-23. – Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.isras.ru/files/File/Socis/2008-01/bessonova.pdf>.
3. Государственная политика и управление: Учебник: В 2-х ч. / Л.В.Сморгунов, А.П.Альгин, И.Н.Барыгин и др.; под ред. Л.В.Сморгунова. – Ч.1. Концепции и проблемы государственной политики и управления. – М.: РОССПЭН, 2006. – 381 с. – Электронный ресурс. Режим доступа: http://grb22.narod.ru/smorgunov_1/chapter01.html.
4. Давыдов А. Системная социология / А.Давыдов. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 192 с.
5. Давыдов А. Системный подход в социологии: новые направления, теории и методы анализа социальных систем / А.Давыдов. – М.: КомКнига, 2005. – 328 с.
6. Димаджио П., Пауэлл У. Новый взгляд на «железную клетку»: институциональный изоморфизм и коллективная рациональность в организационных полях / П.Димаджио, У.Пауэлл // Экономическая социология. – Т.11. – 2010. – № 1. – С.34 – 57.
7. Зінченко В.В. Суспільні та інституційні трансформації в сучасних соціальних системах / В.В.Зінченко // Гілея. – 2009. – Вип..28. – С.173 – 179.
8. Институционализм // Политическая энциклопедия: В 2-х т. / Г.Ю.Семигин. – М.: Мысль, 2000. – Т.1. – С.444 – 445.
9. Иншаков О.В. Экономические институты и институции: к вопросу о типологии и классификации / О.В.Иншаков // Социс. – 2003. – № 9. – С. 42-51. – Электронный ресурс. Режим доступа: http://www.isras.ru/files/File/Socis/2003-09/Inshakov_posl.pdf.
10. Ирхин Ю.В. Институционализм / Ю.В.Ирхин // Глобалистика: Энциклопедия. – М.: ОАО Издательство «Радуга», 2003. – С.375 – 376.
11. Кармазина М., Шурована О. «Институт» та «інституція»: проблема розрізнення понять / М.Кармазіна, О.Шурована // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4 (19). – С.10 – 19.
12. Классики государственного управления: американская школа / Под ред. Дж.Шафритца, А.Хайда. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 800 с.

13. Кондратюк Т.В. Сучасний розвиток інституціонального підходу в науці державного управління / Т.В.Кондратюк // Економіка та держава. – 2009. – № 10. – С.48 – 50.
14. Лясота Л. Соціальні мережі та неформальні практики у політичному дизайні пострадянських суспільств / Л.Лясота // Політичний менеджмент. – 2010. – № 5 (44). – С. 65-79. – Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vidmagcontent.php3?m=1&n=59&c=1312>.
15. Мейер Дж., Роуэн Б. Институционализированные организации: формальная структура как миф и церемониал / Дж.Мейер, Б.Роуэн // Экономическая социология. – Т.12. – 2011. – № 1. – С.43 – 67.
16. Неоинституционализм / Г.Ю.Семигин // Политическая энциклопедия: В 2-х т. – М.: Мысль, 2000. – Т.2. – С.36 – 37.
17. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д.Норт. – М.: Фонд экономической книги “Начала”, 1997. — 180 с.
18. Павлов В.І., Борейко В.І. Інституціональні перетворення та їх вплив на регулюючі функції держави / В.І.Павлов, В.І.Борейко // Регіональна економіка. – 2009. – № 1. – С.7 – 14.
19. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты, их взаимоотношения / Т.Парсонс // THESIS. – 1993. – Вып.2. – С.94 – 122. – Электронный ресурс. Режим доступа: http://igiti.hse.ru/data/153/314/1234/2_2_1Pars.pdf.
20. Патрушев С.В. Институционализм в политической науке: Этапы, течения, идеи, проблемы / С.В.Патрушев // Политическая наука. – 2001. – № 2. – С.146 – 186.
21. Питерс Б.Г. Политические институты: вчера и сегодня / Б.Г.Питерс // Политическая наука: новые направления / Под ред. Р.Гудина, Х.-Д.Клингеманна. – М.: Вече, 1999. – С. 218 – 234.
22. Пономарёва Е.Г. Политические институты и отношения в современной России: Учебник для вузов / Е.Г.Пономарёва. – М.: Московский государственный институт международных отношений; РОССПЭН, 2007. – 264 с.
23. Рибій О.В. Основні фактори інституціонального розвитку та моделі процесів інституціональної зміни / О.В.Рибій // Наукові записки НаУКМА. – 2010. – Т.108. – С.7 – 11.
24. Ротстайн Б. Политические институты: общие проблемы / Б.Ротстайн // Политическая наука: новые направления / Под ред. Р.Гудина, Х.-Д.Клингеманна. – М.: Вече, 1999. – С.149 – 180.
25. Серл Дж. Что такое институты? / Дж.Серл // Вопросы экономики. – 2007. – № 8. – С.5 – 27. – Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.vopreco.ru/rus/redaction.files/8.pdf>.
26. Сорокина С.Г. Торстейн Веблен и его книга «Теория праздного класса» (Вступительная статья) / С.Г.Сорокина // Веблен Т. Теория праздного класса. – М.: Прогресс, 1984. – С.5 – 54.
27. Ушаповський Ю. Історія інституціоналізму: проблема пошуку витоків / Ю.Ушаповський // Економіка України. – 2010. – № 3. – С.73 – 81.
28. Флигстин Н. Поля, власть и социальные навыки: критический анализ новых институциональных течений / Н.Флигстин // Экономическая социология. – 2001. – Т.2. – № 4. – С.28 – 55. – Электронный ресурс. Режим доступа: http://ecsoc.hse.ru/data/042/587/1234/ecsoc_t2_n4.pdf.
29. Юридический институционализм // История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. В.С.Нерсисянца. – М.: Норма, 2006. – С.754 – 756.
30. March J.G., Olsen J.P. The new institutionalism: organisational factors in political life. – American Political Science Review. – 1984. – Vol. 78. – № 3. — P. 734-749. – Електронне джерело. Режим доступу: <http://chenry.webhost.utexas.edu/core/Course%20Materials/March1984/0.pdf>